

RADISLAV HOŠEK

TŘI POZNÁMKY K MENANDROVU DYSKOLU

A. Triskakodaimon

Božstvo, které příznivě nebo nepříznivě ovlivňovalo lidský osud, bývalo označováno výrazem daimon; ten výraz se pak stával stále častěji synonymem pro lidský osud.

Příznivé působení daimona vyvolávalo u lidí pocit štěstí, lidé se stávali eudaimones. Tento pocit byl přenesen i na lidský kolektiv, ba dokonce se objevuje výklad, že tento stav může vyvolat i člověk. Tak Aristofanes v parabasi Acharňanů slibuje Athéňanům blaženost ústy sboru, tlumočícího básníkův slib, který se naplní poté, dají-li se Athéňané básníkem poučit (Ach 656), a podobně postupuje i v Ženském sněmu Praxagora (Ec 239—40).

Obdobně tomu bylo i se špatným osudem, kterého přinášel kakodaimon. Aby se míra neštěstí vyjádřila patřičně, používají básníci proti běžnému výrazu kakodaimon jiných tvarů a obrátů, z nichž mnohé byly převzaty z hovorové řeči, jiné zase vytvořeny ad hoc ke zvýšení komična. Tak se objevují méně častá komposita typu *dysdaimon* (Eq 1249), *barydaimon* (Eq 577), anebo se výraz vyjadřuje zdvojením adjektiv (srov. *barydaimon kai dystyches* v Ec 1102—3) či nadneseným zesílením pomocí obsahově hutného adjektiva (P 1250: *ó dyskatharte daimon*).

Zvláště častým případem je zesílení obsahu pomocí číslovky tři. Ta tu ovšem neměla žádný číselný význam, nýbrž obsah výrazu byl zesilován tím, že se tu užilo magického čísla, jímž je právě tato číslovka. Takové její užití je zcela běžné (srov. Aristof. Ach 1024, Eq 1098, P 1271, Th 209, Ra 19—20 aj.). Ale i u této číslovky se magický obsah setřel, a proto bývá, a zase je tomu tak z důvodů zvýšení komična, zveličována. Tak je tomu v komickém nářku, který prolévá v Aristofanově Plutovi udavač (Pl 850—54):

*Ach běda mi, jak bídně já jsem za své vzal,
ba třikrát běda, čtyřikrát a pětkrát též
i dvanáctkrát a třicetkrát, ach běda! ach!*

Zatímco se adverbiální užití jednoduchého výrazu *daimoniós* u Aristofana vyskytuje (srov. Nu 76, Pl 675), nebylo známo ani z Aristofana ani — pokud jsme mohli zjistit — odjinud adverbiální užití výrazu složeného s číslovkou. Teprve v nově objevené hře Menandrově nacházíme výraz *triskakodaimonós echó* (Dysc. 523). Z toho můžeme usuzovat na to, že od Aristofanovy doby obdobné představy značně zdomácněly, což se také odrazilo v jazyku. Ale nejen to. Výraz *triskakodaimón* se u Aristofana nevyskytoval v žádném kontextu, který by nějakým způsobem naznačoval vztah k číslovce tři. Naproti tomu vidíme, že Menandros cítil v onom výrazu onu číslovku přesto, že šlo v podstatě o otřelý tvar, a že jí neotřelým způsobem užil na jediném místě k jemnému filologickému vtipu, když nechává promluvit Sóstrata znaveného prací na poli (Dysc. 523—5):

*Jsem na tom třikrát zle,
má bedra, záda, krk! nu, jedním výrazem:
mé celé tělo!*

B. Šalvěj — Sfakos

V Dyskolu se setkáváme s pěknou charakteristikou attického rolníka, jehož představitelem je do jisté míry i Knémon. Vždyť ten, právě tak jako ostatní rolníci, vede boj se skálou, která rodí tymián a šalvěj.

Ponecháme stranou otázku sociálního postavení attického rolníka a povšimneme si zde jen znění textu a Menandrova popisu krajiny (viz LF 1962, 348—56).

Nejprve k textu. V důsledku poškození 14. papyrového listu je třeba doplnit v několika řádcích chybějící písmena. Chtěli bychom zde upozornit na možnost jiného čtení a výkladu verše 606. Povšimněme si nejprve celého místa (Dysc. 604—6):

τοῦτ' ἐστὶν εἰλικρ[ινῶς] γεωργὸς Ἄττικός·
605 πέτραις μαχόμε[εν]ος θύμα φερούσικς καὶ σφάκον
ὀδύνας ἐπισπᾶ[τ', ο]ῦδὲν ἀραθὸν λαμβάνων.

Dosavadní čtení ὀδύνας ἐπισπᾶ[τ', ο]ῦδὲν vychází z toho, že sloveso ἐπισπᾶτ' vztahuje k attickému rolníkovi, příp. Knémonovi.¹ Jest však možný i jiný výklad. Na papyru nejsou totiž od sebe odděleny diakritickým znaménkem verše 604 a 605. Patří-li oba verše 605 a 606 k předchozímu verši 604, pak jsou jejich přechodníky μαχόμενος a λαμβάνων určovány slovesem verše 604 ἐστὶν. Na tuto možnost ostatně ukazuje také to, že obě participia vytvářejí stylistickou ozdobu chiasmus.

K čemu se však vztahuje slovesný tvar ἐπισπᾶτ'? Soudíme, že tu máme bližší vysvětlení výrazu v akusativu σφάκον, šalvěj, jíž se používalo v lékařství k utišení bolesti. Zprávu o tom máme v Aristofanově komedii Ženy o slavnosti Thesmofoří (Th 475 n.), v níž vykládá ženám Mnésilochos v přestrojení za ženu o své zdánlivé nevěře. Když prý se k této ženě dostavil třetího dne po svatbě její bývalý milenec, dostala prý se za ním z domu tak, že se vymluvila na bolesti břicha, proti nimž jí klamaný manžel dokonce chystal lék z bylin. Hle, co říká přestrojený Mnésilochos (Th 484—6):

*Mám v břiše, muži, svírání a bolesti.
Jdu proto ven. — Nu, tak si nyní jenom běž!
A hned mně fenykl i šalvěj s cedrem třel.*

Je tedy šalvěj, σφάκος, vyskytující se v komedii jen u Aristofana na tomto místě, spojená s odstraňováním bolestí, jež jsou u obou básníků vyjádřeny shodným výrazem ὀδύνη. Proto se můžeme domnívat, že Menandrové verše popisují vlastnost šalvěje a že se nevztahují na Knémona. V tomto případě jest ovšem třeba ono místo čísti nikoliv ἐπισπᾶ[τ' nýbrž ἐπιοπῶ[ντ'. Paleograficky to nečiní obtíže, srov. napsané κατκλείπων ve verši 618.

Že jde o starobyrou představu přitahování bolesti, vidíme i z toho, že se s obdobnými představami setkáváme u Aischyla (P 469) i jinde.

A nyní k Menandrovu popisu attické krajiny. Básník se o ní zmiňuje několikrát (srov. např. Dysc. 3; 99—100; 165; 605 aj.), avšak pouze na tomto místě hovoří o jejím závanu, když spojuje rolníky s pronikavě vonícími rostlinami tymiánem a šalvějí. Je to přirozené, protože vůně těchto rostlin je pro attický venkov příznačná. Už Aristofanes charakterizuje rolníky ve spojení s tymiánem buď tak, že jej rolníci

jedí se svým pánem (Pl. 253) anebo že jsou to ti lidé, kteří přišli do Athén přes kořený mnohých tymiánů (Pl. 283). Tymián, vonná rostlina, charakterizuje básníkům attický venkov. Nejde tedy u Menandra o nový pohled, ale již o známou představu, která byla každému citlivému umělci povědomá. A tato vůně, typická pro Attiku před dvaapůltisíci lety, proniká jí i dodnes. Snad nebude nevhodné vzpomenout našeho básníka Františka Branislava (Řecká sonatina, 1962), který ve svých verších charakterizoval Athény slovy:

*V tom bílém městě starých soch
dny líjí slunce do obloh
snad od samého stvoření
všude tu voní koření.*

C) Ad Dysc. 817 + πορίζε βαδίζε +

Boháč Kallipides odmítá výtky svého syna Sóstrata, které ten pronásí vůči zdánlivému skrblictví svého otce. Přitom mu rozmlouvá jako nevhodný dvojité sňatek Sóstrata a jeho sestry s Knémonovou dcerou Myrrhinou a jejím nevlastním bratrem Gorgiou, neboť to jsou chudáci, jež oba přijat do rodiny se zdá Kallipidovi nad síly (Dysc. 795—6). A svou řeč k synovi uzavírá opatrný otec slovy (Dysc. 816—8):

. . . πορίζε τοῦτ' ἀγαθῆ τύχῃ
τί μοι λέγεις γνώμης; + πορίζε βαδίζε +
δίσου, μεταδίδου συμπέπεισμαι πάντα σοι.

Obdobu nejasného výrazu vyjádřeného imperativy + πορίζε βαδίζε + máme i v imperativech dalšího verše. To, že zde Kallipides mluví o gnómách, tj. ustálených rčeních, úslovích, nám ukazuje, že tu jde nejspíše o nějaký více méně ustálený obrat.

S reduplikací výrazů, ať už imperativů, vokativů anebo jim odpovídajícím výrazům, se setkáváme již ve staré attické komedii. Reduplikace naznačovala větší stupeň dějové expressivnosti a můžeme ji dovodit značným množstvím příkladů, z nichž uvedme aspoň některé: πρῦς, πρῦς, μὴ λεγέ (Aristof. V. 37, 1194, cf. Eq. 821, 919, Av. 1504, Ra. 269, 580, P. 326, 648 aj.); πάρες, πάρες (Eq. 341); δσον, δσον στίλγν (V. 213); πάτερ,, πάτερ (V. 248, 995, P. 131); δεῦρο, δεῦρο (Eq. 148, Ra. 301, Ec. 952); πρῖς, πρῖς (Eq. 247, V. 456, Ra. 1119); ποῖ ποῖ βαδίζεις (Ec. 1135); φιλω, φιλω (L. 870); ἀπαγγέ μ, ἀπαγγέ, ἀπαγγέ με (Th. 915, cf. Ach. 290).

Tato opakování jsou v podstatě jednoduchá tím, že se tu opakuje týž výraz. Avšak známe i reduplikaci výrazů formálně jiných, ale obsahově si blízkých, jako ἔπαγγ, ἔπιθ', ἔπίφερε (Av. 344); ἀρχε,, δίεχε, πάραγε, πάραγε (Av. 1720). Přitom je třeba upozornit na to, že se mnohá z nich objevují ve scénách, jež nějakým způsobem souvisejí s kulturním prostředím, jako v kletbě εὐράξ πρτάξ (Av. 1258), ve výzvě k modlitbě σπονδῆ σπονδῆ, εὐφημεῖτε, εὐφημεῖτε (P. 433—4), v modlitbě sboru μόλετον ἔλθετον (Th. 1155) aj. Odtud se podobná opakování dostala i do hovorového jazyka, aniž vždy musila mít přísně logický obsah. Významné bylo přitom i jejich rytmování a koncová shoda. Výraz πορίζε βαδίζε nemá také konkrétní význam proti zcela konkrétním imperativům, jimiž tyto gnómy napodobuje Kallipides: δίσου μεταδίδου — dávej, rozdávej. Protože obě slovesa mají též význam provdávej (srov. např. Preisigke, Wörterbuch der gr. Papyrusurk. s. v.), můžeme se domnívat, že na to právě naráží i Kallipides.

Všechny čtyři imperativy patří tedy k sobě a jsou to v podstatě dvě gnómy.

Nejde tu tedy o výzvu Kallipida k Sóstratovi, jak se domníval např. V. Martin², nýbrž rozhorlený Kallipides klade tyto imperativy do úst svému synovi jako nevhodné rady určené jemu jako otci. Říká tedy Kallipides asi toto:

...*Dělej, at jen šestí máš.
Proč mně však říkáš rady své? Čiň to! Běž tam!
Vydávej! Dávej! Ve všem s tebou souhlasím.*

POZNÁMKY

¹ Papyrus připouští několik čtení. Již první jeho vydavatel V. Martin je upravil na ὑφιστά[ς (Papyrus Bodmer IV p. 69). Čtení ἐπισπᾶ[τ' je H. Lloyd—Jonese (Menandri Dyscolus, Oxonii 1960, p. 37), který se vyjádřil takto: 606 ἐπισπα[τ' Π., ut opinor ἐπισπα[τ' (cum π cursive scripto) in Π legit Turner. Quicquid in Π scriptum fuerit, Menandrum ἐπισπᾶτ' scripsisse pro certo habeo. Nejnověji navrhl L. A. Post emendaci ἐπιπᾶται (AJPh LXXXII 1961, p. 103: c'he piles up nothing but pains'), kterou chce doložit odkazem na Aristot. Ath. Pol. 16,6 (srov. AJPh LXXXIV 1963, p. 47). První návrh přinesl při recenzi vydání Metteho, který čte ἐπισταται.

² p. 84: Donne à pleines mains, donne, partage, je suis d'accord avec toi en toute chose.

DREI ANMERKUNGEN ZU MENANDERS DYSKOLOS

1. Der Verfasser weist auf die komische Verwendung des Ausdrucks τρισκακοδαμμονῶς ἔχω bei Menander: das in diesem Kompositum vorkommende Zahlwort *drei* entspricht im Text *drei* verschiedenen Körperteilen (Dysc. 523).

2. Im Vers 605 schlägt der Verf. die Lesung ὀδύνας ἐπισπᾶ[τ' vor und bringt diesen Ausdruck nicht mit Knémón, sondern mit dem Wort σφίζος (Salbei) in Zusammenhang. Dazu vgl. Ar. Th. 484–6, wo die Salbei schmerzstillend gebraucht (ὀδύνη) wird. Die Partizipien μαχόμενος und λαμβάνων bilden einen Chiasmus und hängen vom Zeitwort ἐστίν im Vers 604 ab, der auf dem Papyrus vom Vers 605 nicht abgesetzt ist. Gleichzeitig hebt der Verfasser das Gefühl des Dichters für den charakteristischen, durch Salbei und Thymian hervorgerufenen Geruch Attikas hervor und weist darauf hin, dass schon Aristophanes die Bauern durch Thymiangeruch charakterisiert. Auch der moderne tschechische Dichter spürt in einem seiner Gedichte über Griechenland diesen Geruch.

3. Die unklare Stelle + πορίζε βᾶδιζε + im Vers 817 interpretiert der Verf. als eine der Redewendungen, die aus reduplizierten, meist aus dem Sakralbereich stammenden Wortverbindungen entstanden sind (vgl. besonders Ar. Th. 1155 μόλετον ἔλθετον., Av. 1258 εὐράξ πατάξ; Av. 344 ἔπαγ, ἔπιθ', ἐπίφερε u. a.) und ihren eigentlichen Sinngehalt bereist eingebüsst haben. Die zwei folgenden Imperative sind eine Nachahmung solcher Redewendungen, ihre Bedeutung ist ganz eindeutig „schenke, verschenke“, wobei sich hier auch eine leise Anspielung auf die Nebenbedeutung der beiden letztgenannten Zeitwörter „verheirate“ findet. Vater Kallipides fordert also keinesfalls seinen Sohn Sostrates auf, er dürfe tun, was ihm gefalle, der Vater wäre mit allem einverstanden, sondern er sagt: Warum wiederholst du mir immer wieder deine γνώμας πορίζε βᾶδιζε schenke, verschenke, ich bin doch mit dir einverstanden.

Übersetzt von Dr. M. Beck